

ZENOBIA KNAKIEWICZ

CHARAKTERYSTYCZNE CECHY SYSTEMU WALUTOWEGO
ORAZ OBIEG PIENIĘŻNY W TRZYDZIESTOLECIU
POLSKI LUDOWEJ

Pojęcie waluta nie jest jednoznacznie rozumiane. Terminu tego używa się, między innymi, dla określenia systemu pieniężnego i w takim też znaczeniu będzie on stosowany w niniejszym opracowaniu. Problematykę systemu walutowego można rozpatrywać mając na uwadze tylko krajowe lub także międzynarodowe stosunki pieniężne. W tym drugim ujęciu pojęcie waluta pojawia się przede wszystkim przy porównywaniu jednostki pieniężnej jednego kraju z jednostkami pieniężnymi innych krajów. To szersze ujęcie wydaje się jedynie właściwe. Nie można bowiem odnosić tego systemu wyłącznie do stosunków z zagranicą, bez jednoczesnego rozpatrywania powiązań tych stosunków z wewnętrznymi stosunkami pieniężnymi. I odwrotnie, nie można też przedstawić tej problematyki w sposób całościowy, bez uwzględnienia powiązań wewnętrznych stosunków z zewnętrznymi stosunkami pieniężnymi. Działa tu zasada sprzężenia zwrotnego.

Aktualny nasz system pieniężny jest systemem waluty kierowanej, w którym przestrzega się zasady dostosowywania emisji do potrzeb obrotu gospodarczego. W opracowaniu tym zamierzam przedstawić tylko dwie kwestie: 1) etapy tworzenia i charakterystyczne cechy systemu walutowego w Polsce Ludowej, 2) czynniki wpływające na kształtowanie i rozwój obiegu pieniężnego. Przedstawienie wszystkich elementów systemu pieniężnego przekraczałoby bowiem ramy artykułu.

I

Początki tworzenia systemu walutowego były bardzo trudne. Trwała jeszcze druga wojna światowa, tylko część kraju była wyzwolona spod okupacji niemieckiej, istniały dwa ośrodki rządowe¹. Sprawy polityczne,

¹ Były nimi: Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego do 31 XII 1944, przekształcony następnie w Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polski, działający do 28 V 1945 oraz Rząd Emigracyjny uznawany przez Anglię i Stany Zjednoczone do czasu utworzenia Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (21 VII 1945).

wojskowe i kadrowe wysuwały się na pierwszy plan. Chodziło przede wszystkim o przejęcie władzy przez lewicę społeczną oraz przeprowadzenie zasadniczych reform społeczno-gospodarczych i politycznych.

Chęci tych, którzy tworzyli zręby systemu finansowego państwa przekraczały nierzadko ich kwalifikacje fachowe. Potrzeba chwili wymagała działania. Nie było jednak czasu na rozważania dotyczące rozwiązań systemowych i prawne uregulowanie tych działań, nie było też zrozumienia potrzeby wcześniejszego opracowania programu polityki walutowej i finansowej². Jak to trafnie określa Z. Landau „wszystko było płynne, a stosowane rozwiązania miały z reguły charakter przejściowy i często były podejmowane z myślą o bezpośrednich potrzebach”³. Tym niemniej z chwilą przejścia władzy przez PKWN⁴ zagadnienia walutowe, same niejako, zaczęły wysuwać się na czoło spraw gospodarczych, - ponieważ bez pieniądza nie można było ani uruchomić życia gospodarczego na wyzwolonych terenach, ani też sprawować władzy. Zadaniem dostarczenia potrzebnych funduszy pieniężnych obarczono aparat skarbowy PKWN, a mianowicie Resort Gospodarki Narodowej i Finansów⁵.

Głównym źródłem sfinansowania wydatków budżetowych, jak i utrzymania armii polskiej oraz stacjonującej na ziemiach polskich armii radzieckiej w 1944 r. była emisja skarbowa⁶. Podstawę prawną tej emisji stanowił dekret PKWN z 24 VIII 1944 r. o emitowaniu biletów skarbowych⁷. Dekret ten, nie określając parytetu złotego ani zasad jego emisji, upoważnił kierownika Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów PKWN do emitowania biletów skarbowych z napisem Narodowy Bank Polski do wysokości 1 mld zł⁸. Pierwszą instytucją rozprawdzającą nie był

² Swoisty klimat tych dni doskonale oddaje praca źródłowa Z. Landaua (*Polityka finansowa PKWN, lipiec - grudzień 1944*, Warszawa 1965) oraz książka J. Putramenta (*Pół wieku, Wojna*, Warszawa 1962, s. 273 - 314).

³ Z. Landau, op. cit., s. 4.

⁴ Ustawa z dnia 21 VII 1944 r. o utworzeniu PKWN (Dz. U. 1944 nr 1, poz. 1). Operatywne przejście władzy nastąpiło 26 VII 1944 r.

⁵ Kierownikiem tego resortu był przez cały czas J. S. Haneman. Był on następnie (choć krótko) pierwszym prezesem Narodowego Banku Polskiego.

⁶ W 1944 r. łączne wydatki budżetowe wynosiły 848 674 tys. zł, a deficyt budżetowy — 573 119 tys. zł, tzn. że stanowił on 67% sumy budżetu. Wyżej wymienione wydatki nie obejmowały kwot przeznaczonych na utrzymanie armii radzieckiej stacjonującej na ziemiach polskich. Wydatki te były pokrywane, bezpośrednio z emisji (Z. Landau; op. cit., s. 22 i 71).

⁷ Dz. U. 1944 nr 3, poz. 1. Pierwsza przesyłka nowych biletów 'nadeszła 26 VIII 1944 (nie licząc przywiezionych biletów w dniu 5 VIII 1944, które nie weszły do obiegu z powodu błędu drukarskiego). Zawierała ona 25 mln zł nowych biletów (Z. Landau, op. cit., s. 21 - 22). W okresie, gdy PKWN nie miał jeszcze własnej jednostki pieniężnej, główną „walutę” stanowiły drożdże, na które był olbrzymi popyt w związku z nagłym wzrostem produkcji samogonu.

⁸ Druku nowych biletów dokonano w Gosznaku w Moskwie. Do stycznia 1945 r. (włącznie) wydrukowano 8,5 mld zł. W tym czasie „do dyspozycji PKWN przesłano 3 mld zł. 2 mld zł przekazano na potrzeby armii radzieckiej stacjonującej na terenie

Narodowy Bank Polski (utworzono go dopiero 15 I 1945 r. to jest dwa tygodnie po wygaśnięciu przywileju emisji Banku Polskiego znajdującego się na emigracji), lecz Centralna Kasa Skarbowa — specjalna komórka Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów⁹.

W okresie tym formalnie były dopuszczone do obiegu, poza nową emisją, trzy różne jednostki pieniężne: marki, ruble i bilety Banku Emisyjnego (zwane młynarkami), reprezentujące różnorodną siłę nabywczą. Było to zjawisko przejściowe, od października 1944 r. rozpoczął się bowiem proces wycofywania tych jednostek z obiegu¹⁰. Intensywne porządkowanie spraw walutowych, mające na celu zarówno likwidację wielowalutowości, jak i nadmiernego obiegu pieniężnego, będącego głównie skutkiem inflacyjnego finansowania wojny przez okupanta¹¹, zaczęło się jednak dopiero z chwilą wydania dekretu z 6 I 1945 r. o deponowaniu i wymianie banknotów Banku Emisyjnego w Polsce¹². W ramach wymiany zakończonej we wrześniu 1945 r.¹³ przedłożono do wymiany 3842 mln zł, a do depozytu przyjęto 1052 mln zł. Łącznie z dodatkowymi zezwoleniami na wymianę, suma nowych biletów z tytułu wymiany waluty okupacyjnej wynosiła 4012 mln zł¹⁴. Był to niezwykle ostry zabieg antyinflacyjny. Dzięki takiej wymianie zlikwidowano większość zasobów pieniężnych znajdujących się na rynku w okresie okupacji¹⁵, a Skarb Państwa — jak to podkreślają W. Hagemeyer i W. Przelaskowski —

Polski, a dalsze 3,5 mld zł pozostawało do dyspozycji rządu polskiego" (Z. Landau, op. cit., s. 22).

⁹ Powołano ją do życia dekretem z 24 VIII 1944 r. (Dz. U. 1944 nr 3, poz. 11), a zakres jej czynności regulowało rozporządzenie Kierownika Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów z dnia 5 X 1944 r. (Dz. U. 1944 nr 7, poz. 39).

¹⁰ Dekret PKWN z dnia 23 X 1944 (Dz. U. 1944 nr 9, poz. 43). Górną granicę wymiany (dla osób fizycznych) marki niemieckiej stanowiła kwota 300 marek (w woj. białostockim). Relacja wymiany wynosiła 1:1. Do 31 XII 1944 r. wymieniono 18,89 mln marek, obieg szacowano na 600 - 700 mln marek (Z. Landau, op. cit., s. 31).

W tym samym czasie przeprowadzono również wymianę młynarek (mimo że nie było jeszcze odpowiedniego aktu normatywnego) na łączną sumę 68,5 mln zł (Z. Landau, op. cit., s. 34).

¹¹ Górną granicą wymiany (dla osób fizycznych) złotego Banku Emisyjnego stanowiła kwota 500 zł, przy czym relacja wymiany wynosiła 1:1. Taką samą granicę wyznaczono dla marki niemieckiej na terenach wyzwolanych (poza Białostoczek) z tym, że relacja wymienna była mniej korzystna i wynosiła 1 zł za 2 marki.

¹² Dz. U. 1945 nr 1, poz. 2,

¹³ Nie licząc bilonu niemieckiego, który wymieniano jeszcze we wrześniu i październiku 1947 r. w relacji 1:1 oraz korony słowackiej, której wymianę dla ludności Spiszu i Orawy przeprowadzono w 1946 r.

¹⁴ S. Michalski, *Główne daty w rozwoju stosunków pieniężnych w latach 1944 - 1958*, Wiadomości Narodowego Banku Polskiego 1959, nr 7, s. 329.

¹⁵ Szacuje się, że pod koniec 1944 r. obieg pieniężny na terenie Polski, łącznie z obiegiem marki niemieckiej, a bez waluty radzieckiej, wynosił 22 - 27 mld zł Banku Emisyjnego.

„zdobył pieniądze na wojsko i uruchomienie niezbędnych urządzeń przemysłowych oraz na dotacje umożliwiające dokonanie pierwszych prac związanych z uruchomieniem przemysłu, komunikacji i kredytu refinansowego”¹⁶. Było to więc uzasadnione zarówno koniecznością szybkiej odbudowy gospodarki narodowej, jak i koniecznością dostosowania popytu pieniężnego do zdeorganizowanej i stosunkowo bardzo małej podaży dóbr konsumpcyjnych¹⁷.

Drugim ważnym wydarzeniem w dziedzinie spraw walutowych było stworzenie Narodowego Banku Polskiego¹⁸. Bank ten rozpoczął swoją działalność 9 II 1945 r. (data uruchomienia pierwszego jego oddziału) i przejął faktycznie emisję pieniądza (formalnie dopiero na podstawie dekretu z 18 IX 1945 r. o włączeniu emisji biletów skarbowych do emisji biletów NBP)¹⁹. Z chwilą powstania Narodowego Banku Polskiego rozpoczął się proces tworzenia podstaw nowego systemu walutowego.

Warunki były szczególnie trudne, a sytuacja — związana bezpośrednio z problematyką walutową — niezwykle skomplikowana. Składało się na to wiele czynników:

a) Istniał Bank Polski²⁰ na emigracji w Londynie, pozbawiony co prawda przywileju emisyjnego dekretem z 15 I 1945 r., lecz dysponujący zapasami złota wywiezionego z kraju w 1939 r.²¹ oraz nowo powołany Narodowy Bank Polski posiadający przywilej emisji, ale nie posiadający płynnych aktywów i odczuwający brak fachowej kadry.

b) W obiegu znajdowały się oprócz pieniądza emitowanego przez Narodowy Bank Polski w dalszym ciągu bilety skarbowe, emitowane przez Skarb Państwa, stopniowo skupowane przez NBP²².

¹⁶ W. Hagemeyer, W. Przelaskowski, *Problemy siły nabywczej pieniądza*, Warszawa 1968, s. 76. Możliwości, jakie stworzyła wymiana określano mianem „marży emisyjnej”. Wynikała ona ze znacznej redukcji zasobów »pieniężnych ludności przy zachowaniu istniejącego poziomu cen.

¹⁷ Jak podaje Z. Karpiński (*Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*, Warszawa 1968, s. 174) sposób przeprowadzenia reformy w Polsce nie był odosobniony. Podobnymi zasadami i celami reformy walutowej kierowano się niemal we wszystkich krajach, w których okupanci niemieccy doprowadzili do inflacyjnego wzrostu obiegu pieniężnego.

¹⁸ Dz. U. 1945, nr 4, poz. 14.

¹⁹ Dz. U. 1945 nr 42, poz. 232.

²⁰ Formalna likwidacja Banku Polskiego nastąpiła decyzją ministra skarbu z dnia 7 I 1952 (M.P. nr 10A, poz. 103).

²¹ Burzliwe losy polskiego złota interesująco przedstawił Z. Karpiński (*O Wielkopolsce, złocie i dalekich podróżach. Wspomnienia 1860 - 1960*, cz. III, Warszawa 1971). Wszystkie zapasy złota zostały faktycznie zablokowane przez zagranicą w końcu października 1945 r.

²² Jeszcze w 1946 r. wpływy Skarbu Państwa ze sprzedaży biletów skarbowych wynosiły 1,8 mld zł (Rocznik Statystyczny Finansów 1945 -1967, Warszawa 1968, s. 29).

Stan skupu na 1 X 1946 r. wynosił 2697 mln zł, na 1 X 1947 — 5872 mln zł, a na 1 X 1948 — 8595 mln zł (S. Michalski, op. cit., s. 333).

c) Dekret z 15 I 1945 r., powołujący Narodowy Bank Polski ani zresztą żaden inny akt prawny nie określał parytetu emitowanej jednostki pieniężnej stwierdzając jedynie, że „emitowane bilety bankowe są zabezpieczone całym majątkiem państwowym i wszystkimi dochodami Skarbu Państwa” (art. 15).

d) Została podpisana w Bretton Woods przez przedstawicieli rządu emigracyjnego umowa z 24 VII 1944r., o przystąpieniu Polski do Międzynarodowego Funduszu Walutowego²³, która została ratyfikowana przez Rząd 31 VII 1945 r.²⁴

e) System bankowy był w stanie ciągłego przekształcania, w poszukiwaniu odpowiednich rozwiązań dostosowanych do nowej rzeczywistości i nowych rozwiązań gospodarczych²⁵.

f) Wymagała uregulowania sprawa przeliczenia nie zlikwidowanych dawnych zobowiązań pieniężnych państwa²⁶.

Charakterystyczną cechą prac nad polskim systemem pieniężnym była dążność do wprowadzenia waluty kierowanej, powiązanej z dolarem. Formalne, a następnie także faktyczne członkostwo w Międzynarodowym Funduszu Walutowym²⁷ zobowiązywało do przestrzegania zasad MFW. Głównym zadaniem Funduszu jest zabezpieczenie stałości walut państw członkowskich, utrzymanie uporządkowanych stosunków walutowych pomiędzy tymi państwami, usuwanie ograniczeń dewizowych, które hamują wzrost handlu światowego itp.²⁸ Stąd też państwa członkowskie korzystają w razie potrzeby z pomocy finansowej Funduszu, godząc się przy tym z pewnym ograniczeniem suwerenności w dziedzinie stosunków walutowych i rozliczeń zagranicznych.

Najważniejsza funkcja tego Funduszu, zwana w literaturze normatywną lub regulującą²⁹, przejawia się w czuwaniu, aby kraje członkowskie przestrzegały określonych zasad w dziedzinie stosunków walutowych i rozliczeń zagranicznych. Zasady te dotyczą przede wszystkim stałości kursów walutowych i swobody zapłat zagranicą. Każdy z członków zgła-

²³ Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne...*, op. cit., s. 284.

²⁴ Dz. U. 1946 nr 2, poz. 7.

²⁵ Mówiło się wtedy o polskiej drodze do socjalizmu, o polskim modelu gospodarczym (Por. T. Dietrych, *Elementy polityki finansowej Polski współczesnej*, 1947, s. 5).

²⁸ Sprawę tę na zasadzie nominalizmu uregulowano dekretem z dnia 27 VII 1949 r. o zaciągnięciu nowych i określaniu wysokości nie umorzonych zobowiązań pieniężnych (Dz. U. 1949 nr 45, poz. 332) oraz dekretem tej samej daty, o nadzwyczajnym podatku od wzbogacenia wojennego (Dz. U. 1949 nr 45, poz. 333).

²⁷ Udział Polski w MFW ustalono na 125 mln dol. W 1945 r. dokonano wpłaty w złocie na poczet udziału (Z. Karpiński, *O Wielkopolsce...*, op. cit., s. 282 i 323).

²⁸ Pełen dwujęzyczny tekst statutu MFW został u nas opublikowany w 1948 r. (Dz. U. 1948 nr 40, poz. 290).

²⁹ Por. J. Zajda, *Kryzys dolara i międzynarodowego systemu płatniczego w kapitalizmie*, RPEiS 1968, nr 3, s. 349 oraz B. Carreau, *Le Fonds Monétaire International*, Paris 1970, s. 112.

sza Funduszowi parytet swojej jednostki pieniężnej w złocie lub dolarze, przy czym parytet ten powinien być realny, tzn. zgodny z rzeczywistą siłą nabywczą pieniądza. Jest to bardzo istotne, ponieważ wszelkie transakcje walutowe zawierane są po kursie bliskim kursowi parytetowemu (kurs ten jest zasadniczo stały i może wahać się w wąskich, ściśle określonych granicach)³⁰.

Koniecznym warunkiem stabilizacji złotego i stworzenia nowego systemu walutowego było więc ustalenie parytetu złotego w porozumieniu z Międzynarodowym Funduszem Walutowym. W wyniku przeprowadzonych prac oraz rozmów wstępnych z MFW zamierzano od 1 I 1948 r. wprowadzić parytet złotego wynikający z relacji 400 zł za 1 dolara³¹. Nie doszło jednak do formalnego zgłoszenia parytetu przez rząd. W końcu 1947 r. uznano, że istniejące warunki gospodarcze nie sprzyjają stabilizacji złotego³².

Następstwem tego, jak i późniejszych zmian w polityce gospodarczej, było najpierw odroczenie, a potem zaniechanie dalszych rozmów z Funduszem w sprawie reformy pieniężnej, przy czym współpraca z MFW została oficjalnie zerwana w 1950 r.³³ Mimo zmiany stanowiska trwały nadal przygotowania do reformy pieniężnej³⁴ połączonej z ustaleniem kursu walutowego.

'Reformy tej dokonano z mocy ustawy z 28 X 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego³⁵, która stanowi do dziś obowiązującą podstawę systemu walutowego. Poza tym wydano ustawę (z tego samego dnia) o zakazie posiadania walut obcych, monet złotych, złota i platyny wraz z zastrzeżeniem kar za niektóre przestępstwa dewizowe³⁶. Przepisy tej ustawy zostały jednak uchylone z mocy ustawy dewizowej z 28 III 1952 r.³⁷

³⁰ Do grudnia 1971 r. dopuszczalne odchylenie wynosiło 1% w dół lub w górę, a po tym terminie odpowiednio 2,25%.

³¹ Opracowanie projektowanego parytetu powierzono Z. Karpińskiemu. On też począwszy od 1946 r. przeprowadzał z Funduszem odpowiednie rozmowy i uzyskał ustną zgodę na proponowany parytet (*O Wielkopolsce...*, op. cit., s. 325).

³² W 1947 r. wystąpiło znaczne naruszenie równowagi rynkowej. Wtedy to rozpoczęto tzw. „bitwę o handel”, którą prowadzono jeszcze w ciągu całego 1948 r. (W. Hagemeyer, W. Przelaskowski, op. cit., s. 96).

³³ W latach 1948 i 1949 ani minister skarbu — K. Dąbrowski, ani też prezes NBP — E. Droźniak nie wzięli już udziału w posiedzeniach Rady Gubernatorów MFW. W marcu 1950 r. Polska zgłosiła wystąpienie z Funduszu i Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju (Z. Karpiński, *O Wielkopolsce...*, op. cit., s. 326).

³⁴ Rozpatrywano nawet możliwości wykorzystania zapasu biletów Banku Polskiego wydrukowanych w Londynie. Ostatecznie zapadła decyzja, aby zamówić potrzebne bilety w wytwórniach zagranicznych i ponieść z tego tytułu konieczne wydatki dewizowe. Cały zapas biletów Banku Polskiego został zniszczony w 1951 r. (Z. Karpiński, op. cit., s. 319 - 320).

³⁵ Dz.U. 1950 nr 50, poz. 459.

³⁶ Dz.U. 1950 nr 50, poz. 460.

³⁷ Dz.U. 1952 nr 21, poz. 133.

Ustawa z dnia 28 X 1950 r. o zmianie systemu walutowego ustaliła dla złotego parytet w stosunku do złota w wysokości 0,222 168 g czystego złota. Był to pierwszy i, jak dotychczas, jedyny akt ustawodawczy wiążący formalnie naszą jednostkę pieniężną ze złotem. Ten formalny związek został zerwany w 1957 r., z chwilą wprowadzenia tzw. kursów specjalnych i kursów podstawowych z dopłatą dla płatności pozatowarowych³⁸. Nie było jednak od samego początku ekonomicznego powiązania naszej jednostki pieniężnej ze złotem. Przesądzał bowiem o tym brak rzeczywistej wymienialności jednostki pieniężnej na inne waluty zgodnie z relacjami parytetowymi oraz niezależnienie emisji od złota.

Podjęta decyzja dotycząca parytetu nie była zresztą ekonomicznie uzasadniona³⁹, był to tylko akt „o charakterze administracyjnym”⁴⁰. Wyznaczony parytet nie dotyczy de facto obiegowego, a jedynie tzw. złotego dewizowego, który stanowi jednostkę obliczeniowo-statystyczną dla obrotu zagranicznego.

W związku ze zmianą systemu walutowego przeprowadzono wymianę dotychczasowych biletów bankowych (bez ograniczeń ilościowych w stosunku 100 : 1)⁴¹, dokonano przeliczeń Wkładów oszczędnościowych oraz zmieniono dotychczasowy poziom cen i płac (w jednolitej relacji 100 : 3). Dokonano tym samym dość silnego zabiegu antyinflacyjnego (wymieniono około 2070 mln zł, gdyby przyjąć relację 100 : 3 wypadłoby wymienić 4970 mln zł). Fundusze nabywcze ludności⁴² zredukowano o blisko

³⁸ W dniu 11 II 1957 r. Narodowy Bank Polski wprowadził kursy specjalne w obrotach niehandlowych z (krajami kapitalistycznymi, sześciokrotnie wyższe od kursu parytetowego zwanego odtąd podstawowym (MP. 1957 nr 11, poz. 80). W dniu 2 V 1957 r. Narodowy Bank Polski ogłosił kursy podstawowe z dopłatą dla poszczególnych walut państw socjalistycznych, stosowane w obrotach niehandlowych z tymi krajami (MP. 1957 nr 33, poz. 226).

³⁹ Świadczą o tym (ustanowione relacje w stosunku do rubla i dolara. Parytet dolara, jak i rubla wynosił wówczas 0,888671 g czystego złota. Powstaje nieodparte wrażenie, że ustalając parytet posłużono się bezkrytycznie projektem Z. Karpińskiego opracowanym dla początku 1948 r. (i przy zupełnie innych założeniach reformy). Nie uwzględniono ani spadku siły nabywczej, ani też zakresu antyinflacyjnego zabiegu, uzyskanego różnym przeliczeniem biletów przedstawianych do wymiany (100 : 1) i przeliczeniem cen i płac (100 : 3).

⁴⁰ Z. Fedorowicz, *Pieniądz w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1968, s. 101.

⁴¹ Od tej zasady było kilka wyjątków (np. dokonywano pewnych wyrównań dla osób, które pobrały uposażenie, emeryturę lub stypendia bezpośrednio przed wymianą).

⁴² Była to swego rodzaju danina. Obciążenie nią, zgodnie z intencją reformy, nie było równomierne. Obliczano, że 20,8% ciężaru ponieśli pracownicy, 38,3% — ludność wiejska, a 40,3% — przedstawiciele gospodarki kapitalistycznej i drobnotowarowej w mieście (*Finanse Polski Ludowej w latach 1944-1960*, Warszawa 1964, s. 43). Wysokość tej daniny szacowano ostatnio na 2900 mln zł (M. Kucharski, W. Pruss, *Pieniądz i kredyt w socjalizmie, Bankowość*. Warszawa 1971, s. 78).

2/3 zapewniając po raz drugi systemowi finansowemu państwa znaczne dochody⁴³.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że obie reformy systemu pieniężnego były przeprowadzane z punktu widzenia potrzeby przywrócenia równowagi między popytem pieniężnym a podażą dóbr konsumpcyjnych, będąc zarazem narzędziem interwencyjnego oddziaływania na strukturę funduszy nabywczych ludności i gospodarki nie uspołecznionej.

Po okresie prowizorium, uzasadnionego trwającą jeszcze II wojną światową, stosunkowo szybko przystąpiono do likwidacji wielowalutowości i uporządkowania praw pieniężnych. Utrzymywała się przy tym dążność do wprowadzenia systemu waluty kierowanej. Wyznaczono parytet w złocie, lecz jego wysokość od samego początku była kilkakrotnie wyższa niż siła nabywcza złotego. W rezultacie stworzono swoisty system waluty kierowanej, niejako „zamkniętej”, podczas gdy gospodarka państwa współczesnego, uczestniczącego w wymianie międzynarodowej wymaga raczej systemu waluty „otwartej”. Związane to było z przekonaniem, że za pomocą monopolu walutowego i monopolu handlu zagranicznego uda się odseparować gospodarkę wewnętrzną od wpływów wymiany międzynarodowej⁴⁴, nie doceniając roli pieniądza w rozliczeniach z zagranicą⁴⁵.

W każdym razie w dostosowaniu do tych założeń ustalono, zresztą dopiero w 1958 r.⁴⁶, w sposób kompleksowy organizację oraz zakres czynności NBP jako centralnej instytucji emisyjnej, kredytowej, rozliczeniowej i dewizowej. Oba te akty normatywne — jak podkreśla Z. Karpiński — „zatwierdzały zakres czynności, uprawnienia i obowiązki Banku, jakie wytworzyły się w toku doświadczeń zebranych w ciągu kilkunastu lat”⁴⁷.

Jest wielce charakterystyczne, że ani ustawa o Narodowym Banku Polskim, ani statut nie określają granic emisji, ani jej zabezpieczenia czy pokrycia. W statucie wskazano jedynie, że do zadań banku należy „bezpośrednie kredytowanie jednostek gospodarki narodowej oraz sfinansowanie instytucji kredytowych w ramach planu kredytowego” (par. 44. p. 1), jak i „emitowanie znaków pieniężnych oraz organizowanie i regulowanie obrotu gotówkowego, zgodnie z planem kasowym” (par. 4 p. 2).

⁴³ I tak np. dochód Narodowego Banku Polskiego z tytułu wymiany biletów w relacji 100 :1 i przeliczenia wszystkich pozycji w relacji 100:3 wyniósł 3519 mln zł (Rocznik Statystyczny Finansów 1945 - 1967. Warszawa 1960, s. 233).

⁴⁴ Zagadnienie to rozpatrywałam w artykule: *O monopolu walutowym w systemie pieniężnym w PRL* (Ekonomista 1972, nr 1).

⁴⁵ Problematyce roli pieniądza w rozliczeniach międzynarodowych poświęcam oddzielne opracowanie.

⁴⁶ Ustawą z 2 XII 1958 r. o Narodowym Banku Polskim (Dz. U. 1958 nr 72, poz. 356) i opartym na tej ustawie statutem NBP, zatwierdzonym uchwałą nr 442/59 Rady Ministrów z dnia 10 XI 1959 r. (nie publikowana).

⁴⁷ Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne...*, op. cit., s. 207.

Statut nie przyjął zatem przepisów ówczesnego statutu Gosbanku, ustalającego, że emisja biletów jest zabezpieczona złotem i innymi kruszcami szlachetnymi oraz innymi aktywami Banku⁴⁸. Jest to tym bardziej znamienne, ponieważ już na początku lat pięćdziesiątych przyjęto wysoce scentralizowany model gospodarczy oparty na wzorach radzieckich.

II

Przejdźmy do rozpatrzenia następnej kwestii. Obserwacja kształtowania się zasobów pieniężnych wszystkich podmiotów gospodarujących pozwala zauważyć pewne określone związki i zależności między tymi zasobami a różnymi czynnikami wpływającymi na ich kształtowanie.

Związki te nie zawsze występują wyraźnie, nie zawsze też można, ściśle określić wpływ poszczególnego czynnika. Trudno jest przy tym uzyskać pełną porównywalność danych, zwłaszcza w przekroju czasowym. Wynika to z dość częstych zmian systemów głównych ogniw systemu finansowego państwa⁴⁹. Każda bowiem zmiana systemu finansowego poszczególnego ogniwa pociąga zazwyczaj za sobą zmianę techniki rozliczeniowej i sposobu powiązań między tymi ogniwami. To właśnie zaciemnia obraz wpływu czynników ekonomicznych i nie pozwala na pełną porównalność danych, zwłaszcza w przekroju czasowym. Dlatego też dane zamieszczone w tab. 1-5 nie są w pełni porównywalne w przekroju czasowym, ilustrują jednak przebieg kształtowania się badanych zjawisk⁵⁰.

W naszym systemie walutowym emisja pieniądza jest zmienną endogeniczną realizacji planowanych procesów ekonomicznych całego układu gospodarczego (przy założeniu stałości rozwiązań technicznych), natomiast na kształtowanie się całości zasobów pieniężnych wpływają nie tylko czynniki techniczno-ekonomiczne, ale także pozaekonomiczne. Wynika to stąd, że zasobami pieniężnymi dysponują różne podmioty gospodarujące — gospodarka uspołeczniona (scentralizowane i zdecentralizowane ogniw), jak i ludność (w szerokim znaczeniu tego słowa).

⁴⁸ Ibidem, s. 207.

⁴⁹ Zob. m.in. E. Czerwińska, *Przemiany w systemie finansowania przedsiębiorstw państwowych w Polsce Ludowej. Zeszyty Naukowe WSE w Poznaniu*, Seria I, zeszyt nr 22, Poznań 1965; *Metody regulowania zysku*, Warszawa 1971; N. Gajl, *Systemy finansowe przedsiębiorstw uspołecznionych*, Warszawa 1970; W. Jaworski, *Bankowość w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1967; M. Kucharski, *Kredyt krótkoterminowy i planowanie kredytowe*, Warszawa 1956; J. Wierzbicki, *Zagadnienia akumulacji pieniężnej w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1964; *Budżety terenowe w Polsce Ludowej*, Poznań 1967; J. Wolniak, *Przemiany form organizacyjnych polskiego systemu bankowego w latach 1956 - 1965*, RPEiS 1968, nr 2 oraz praca zbiorowa, *Finanse Polski Ludowej w latach 1944 - 1960*, Warszawa 1964.

⁵⁰ Z powodu ograniczonego rozmiaru opracowania zamieszczono tylko wybrane tabele.

Struktura i dynamika zasobów pieniężnych w Polsce w latach 1945 - 1949

Wyszczególnienie	Lata				
	1945	1946	1947	1948	1949
	w mld zł				
Wkłady i rachunki bieżące*	0,3	1,4	2,9	5,4	6,8
Rachunki rządowe	—	—	0,2	—	5,0
Lokaty celowe (głównie na inwestycje)	—	0,2	1,1	4,3	9,9
Saldo należności i zobowiązań z tyt. operacji zagranicznych	—	—	0,4	0,6	0,8
Zasoby pieniądza gotówkowego	0,8	1,8	2,7	3,9	5,2
Ogółem	1,1	3,4	7,3	14,2	27,7
	w %				
Dynamika rok poprzedni=100					
Wkłady i rachunki bieżące*	—	466,6	207,1	186,2	125,9
Lokaty celowe	—	—	550,0	390,9	253,5
Saldo należności i zobowiązań z tyt. operacji zagranicznych	—	—	—	150,0	133,3
Zasoby pieniądza gotówkowego	—	225,0	150,0	144,4	133,3
Ogółem	—	309,1	214,7	194,5	195,1
Struktura					
Wkłady i rachunki bieżące*	27,3	41,2	39,7	38,0	24,5
Rachunki rządowe	—	—	2,7	—	18,1
Lokaty celowe	—	5,9	15,1	30,3	35,7
Saldo należności i zobowiązań z tyt. operacji zagranicznych	—	—	5,5	4,2	2,9
Zasoby pieniądza gotówkowego	62,7	52,9	37,0	27,5	18,8
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Pozycja ta obejmuje także rozliczenia w drodze oraz wkłady oszczędnościowe. Oszczędności były minimalne i wynosiły w mln zł: 1945 - 2; 1946 - 19; 1947 - 36; 1948 - 65 i 1949 - 61.

Źródło: Rocznik Statystyczny Finansów 1945- 1967, s. 231, tab. 1 (164), obliczenia własne.

Z przedstawionych tabel wynika, że w badanym okresie zmieniała się w sposób nierównomierny i różnoraki struktura, tempo oraz dynamika zasobów pieniężnych poszczególnych podmiotów gospodarczych. I tak na przykład, w porównaniu z początkiem lat pięćdziesiątych, w 1972 r. prawie podwoił się udział zasobów pieniężnych ludności w ogólnej sumie zasobów pieniężnych. Zaobserwować można prawie trzykrotnie wyższą dynamikę zasobów bezgotówkowych ludności niż zasobów budżetu państwa, kilkakrotnie wyższą dynamikę zasobów bezgotówkowych ludności niż zasobów gotówkowych oraz bardzo nierównomierne tempo przyrostów ogółu zasobów pieniężnych gospodarki społecznej i ludności.

Struktura zasobów pieniężnych w Polsce w latach 1950 - 1972 (w mld zł)

Stan na 31 XII	Ogółem pieniądź gotówkowy i bezgotówkowy gospodarki uspołecznionej, w tym:					Ludność	Razem gospodarka uspołecz-niona i lud-ność	Pieniądź gotówkowy		Pieniądź bezgotów-kowy	
	budżet państwa	fundusze własne banków*	rachunki rozliczenio-we i bieżące	pozostałe	razem			gospodarka uspołecz-niona	ludność	gospodarka uspołecz-niona	ludność
1950	9,7	0,7	7,4	4,5	22,3	4,1	26,4	0,7	3,9	21,6	0,2
1951	17,3	2,3	5,9	6,6	32,1	5,2	37,3	0,8	4,8	31,3	0,4
1952	24,9	3,4	6,3	7,1	41,7	5,9	47,6	0,8	5,4	40,9	0,5
1953	31,0	6,4	8,6	8,7	54,7	8,3	63,0	0,9	7,6	53,8	0,7
1954	30,1	7,3	9,8	9,6	56,8	10,2	67,0	0,9	9,2	55,9	1,0
1955	27,8	7,6	10,6	9,0	55,0	12,2	67,2	1,0	10,6	54,0	1,6
1956	29,8	8,0	11,2	12,4	61,4	19,0	80,4	1,1	16,3	60,3	2,7
1957	31,6	8,8	15,7	18,2	74,3	24,7	99,0	1,1	18,6	73,2	6,1
1958	28,8	10,3	19,1	25,3	83,5	29,7	113,2	1,2	21,4	82,3	8,3
1959	29,1	12,6	18,3	34,3	94,3	34,6	128,9	1,2	22,0	93,1	12,6
1960	38,5	12,0	22,8	39,3	112,6	42,0	154,6	1,2	25,1	111,4	16,9
1961	36,8	12,9	21,6	49,2	120,5	49,0	169,5	1,4	29,1	119,1	19,9
1962	39,6	13,5	20,8	53,4	127,3	57,4	184,7	1,5	31,1	125,8	26,3
1963	46,8	15,1	20,6	80,4	162,9	67,0	229,9	1,5	31,7	161,4	35,3
1964	67,2	15,7	22,0	68,0	172,9	78,2	251,1	1,8	34,9	171,1	43,3
1965	65,4	16,2	26,9	80,2	188,7	90,0	278,7	2,0	37,4	186,7	52,6
1966	53,6	18,3	36,1	107,4	215,4	107,3	322,7	1,9	42,2	213,5	65,1
1967	58,8	19,1	39,6	138,1	245,6	124,7	370,3	2,7	45,7	242,9	79,0
1968	63,7	18,3	50,5	149,2	281,7	141,7	423,4	2,8	50,5	278,9	91,2
1969	88,4	24,9	57,2	184,6	355,1	159,0	514,1	4,2	53,2	350,9	105,8
1970	148,6	27,4	59,5	194,0	429,5	170,9	600,4	5,1	53,5	424,4	117,4
1971	237,6	30,5	67,4	331,0	666,5	197,8	864,3	6,0	61,3	660,5	136,5
1972	253,3	31,3	80,9	261,1	626,6	239,7	866,3	8,4	69,8	618,2	169,9

* Przeznaczone na działalność kredytowa.

Źródło: Rocznik Statystyczny Finansów 1945 - 1967, s. 232 - 233, tab. 2 (1965); 1971, s. 271, tab. 60 (1972) i 1973, s. 245, tab. 53 (1984).

Struktura zasobów pieniężnych w Polsce w latach 1950-1972 (%)

Stan na 31 XII	Ogółem pieniądź gotówkowy i bezgotówkowy gospodarki uspołecznionej, w tym:				Pieniądź gotówkowy i bezgotówkowy, ogółem		Pieniądź gotówkowy		Pieniądź bezgotówkowy		
	budżet państwa	fundusze własne banków	rachunki rozliczeniowe i bieżące		pozostałe	gospodarka uspołecz- niona	ludność	gospodarka uspołecz- niona	ludność	gospodarka uspołecz- niona	ludność
1950	43,5	3,1	33,2	20,2	84,5	15,5	15,1	84,9	99,0	1,0	
1951	53,9	7,1	18,4	10,6	86,1	13,9	13,5	86,5	98,8	1,2	
1952	59,7	8,3	15,1	16,9	87,6	12,4	12,9	87,1	98,8	1,2	
1953	56,6	11,7	15,8	15,9	86,8	13,2	10,0	90,0	98,7	1,3	
1954	52,8	12,9	17,2	17,1	85,1	14,9	8,9	91,1	98,2	1,8	
1955	50,5	13,8	19,3	16,4	81,9	18,1	8,2	91,8	97,0	3,0	
1956	45,3	13,0	18,2	23,5	76,4	23,6	6,1	93,9	95,7	4,3	
1957	42,5	11,8	21,1	24,6	75,1	24,9	5,6	94,4	92,3	7,7	
1958	34,5	12,3	22,9	30,3	73,8	26,2	5,3	94,7	90,9	9,1	
1959	30,7	13,2	19,4	36,7	73,2	26,8	5,2	94,8	88,1	11,9	
1960	34,2	10,6	20,1	34,1	72,9	27,1	4,8	95,2	86,9	13,1	
1961	30,5	10,7	17,9	40,9	71,1	28,9	4,8	95,2	85,6	14,4	
1962	31,1	10,5	16,3	42,1	68,9	31,1	4,6	95,4	82,6	17,4	
1963	38,6	9,2	12,6	39,6	70,4	29,6	4,5	95,5	82,0	18,0	
1964	38,8	8,4	12,7	40,1	68,9	31,1	4,9	95,1	79,8	20,2	
1965	34,5	8,5	14,2	42,8	67,7	32,3	5,1	94,9	78,5	21,5	
1966	24,9	8,5	16,7	49,9	66,8	32,2	4,2	95,8	78,1	21,9	
1967	23,9	7,7	16,1	52,3	66,6	33,4	5,5	94,5	75,5	24,5	
1968	22,7	6,5	17,9	52,9	66,3	33,7	5,1	94,9	75,4	24,6	
1969	24,9	7,0	16,1	52,0	69,1	30,9	7,5	92,5	76,9	23,1	
1970	34,5	6,4	14,1	45,0	71,5	28,5	8,8	91,2	78,3	21,7	
1971	35,7	4,8	10,1	49,4	77,1	22,9	8,9	91,1	82,8	17,2	
1972	38,8	5,0	12,9	43,3	72,3	27,7	10,7	89,3	77,2	22,8	

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych zamieszczonych w tab. 2.

Dynamika zasobów pieniężnych ludności w Polsce w latach 1950-1972

Stan na 31 XII	Zasoby gotówkowe			Zasoby bezgotówkowe			Razem zasoby gotówkowe i bezgotówkowe		
	rok poprzedni = 100	1950 = 100	1960 = 100	rok poprzedni = 100	1950 = 100	1960 = 100	rok poprzedni = 100	1950 = 100	1960 = 100
	1950	—	100,0	15,5	—	100,0	1,2	—	100,0
1951	124,6	124,6	19,1	200,0	200,0	2,4	126,8	126,8	12,4
1952	112,5	138,4	21,5	125,0	250,0	2,9	113,5	143,9	14,0
1953	140,7	194,6	30,3	140,0	350,0	4,1	140,7	202,6	19,3
1954	121,5	235,9	36,6	142,8	500,0	5,9	122,8	248,8	23,9
1955	115,2	271,8	42,2	160,0	800,0	9,4	119,6	297,5	29,0
1956	153,7	417,9	64,9	168,7	1350,0	16,0	155,7	464,4	45,2
1957	114,1	476,9	74,1	225,9	3050,0	36,1	130,0	602,4	58,8
1958	115,0	548,7	85,2	136,0	4150,0	49,1	120,2	724,4	70,7
1959	102,8	564,1	87,6	151,8	6300,0	74,5	116,5	843,9	82,4
1960	114,1	643,6	100,0	134,1	8450,0	100,0	121,3	1024,4	100,0
1961	115,9	746,1	115,9	117,7	9950,0	117,7	116,7	1195,1	116,6
1962	106,9	797,4	123,9	132,2	13150,0	155,6	117,1	1400,0	136,6
1963	101,9	812,8	126,3	141,8	17650,0	210,6	114,9	1634,1	159,5
1964	110,1	894,8	139,0	122,8	21650,0	256,2	116,7	1907,3	186,1
1965	107,1	958,9	149,0	121,5	26300,0	310,0	115,1	2195,1	214,3
1966	112,8	1082,0	168,1	123,7	32530,0	384,6	119,2	2617,0	255,5
1967	108,3	1171,7	182,7	121,3	39500,0	467,4	116,1	3041,4	296,9
1968	110,5	1294,8	201,2	115,4	45600,0	539,0	113,6	3439,0	337,4
1969	105,3	1364,1	211,5	116,0	50290,0	626,0	112,2	3878,0	378,6
1970	105,6	1371,8	213,1	110,9	58700,0	694,6	107,5	4168,3	406,9
1971	114,5	1571,7	244,2	116,2	68250,0	807,6	115,7	4804,9	470,0
1972	113,8	1789,7	278,1	124,5	84950,0	1005,3	121,2	5846,3	570,7

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych zamieszczonych w tab. 2.

Dynamika zasobów pieniężnych gospodarki uspołecznionej w Polsce w latach 1950 - 1972

Rok	Zasoby pieniężne gotówkowe i bezgotówkowe całej gospodarki uspołecznionej			Zasoby pieniężne budżetu państwa			Zasoby pieniężne na rachunkach rozliczeniowych i bieżących gospodarki uspołecznionej			Ogółem zasoby pieniężne gospodarki uspołecznionej i ludności. Rok poprzedni = 100
	rok poprzedni = 100	1950 = 100	1960 = 100	rok poprzedni = 100	1950 = 100	1960 = 100	rok poprzedni = 100	1950 = 100	1960 = 100	
1950	—	100,0	10,9	—	100,0	25,2	—	100,0	32,4	—
1951	143,9	143,9	27,6	188,6	188,6	44,9	79,1	79,1	25,8	141,3
1952	129,9	187,0	37,0	143,9	256,7	64,7	106,8	79,7	27,6	127,6
1953	133,8	245,3	48,0	124,5	319,6	80,5	136,5	116,1	37,7	132,3
1954	103,8	254,7	50,4	96,8	309,3	77,9	113,9	132,4	42,5	106,3
1955	95,1	246,6	48,6	90,2	286,6	72,2	107,2	143,2	46,5	100,3
1956	111,6	275,1	54,5	107,2	307,2	74,4	105,6	151,3	48,7	118,1
1957	135,1	333,2	65,9	106,0	325,8	82,7	140,1	212,1	68,8	123,1
1958	112,3	374,4	74,1	91,1	269,9	74,8	121,7	258,1	83,8	114,3
1959	112,9	422,4	83,7	101,0	300,0	75,8	95,8	247,3	80,3	113,8
1960	107,9	504,9	100,0	139,1	396,9	100,0	124,5	321,6	100,0	119,9
1961	106,9	540,3	107,0	95,6	379,4	95,8	94,7	305,4	94,7	109,5
1962	105,6	575,3	113,0	107,6	407,2	102,8	96,4	281,1	91,2	131,9
1963	127,9	730,5	144,6	118,2	472,4	121,5	99,0	278,4	90,3	124,5
1964	106,1	806,7	153,5	143,6	691,7	174,5	106,8	297,3	96,5	109,2
1965	109,1	846,2	167,6	97,3	674,2	169,8	122,3	363,5	117,9	110,9
1966	114,1	965,9	191,3	81,9	562,9	139,2	134,2	487,8	158,3	115,8
1967	114,0	1100,1	218,1	109,7	606,2	152,7	109,7	535,1	173,7	114,7
1968	114,7	1263,2	250,1	108,3	656,7	165,4	127,5	682,4	221,5	114,3
1969	125,8	1591,5	315,4	138,7	911,3	299,6	113,2	772,9	250,9	121,4
1970	120,9	1926,0	381,4	168,1	1531,9	385,9	104,0	804,0	260,9	116,7
1971	155,1	2986,5	591,8	159,9	2449,4	617,1	113,3	910,8	295,6	143,9
1972	94,0	2809,8	556,5	107,0	2611,3	658,9	120,0	1093,2	354,8	100,2

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych zamieszczonych w tab. 2.

Największy wpływ na kształtowanie się zasobów pieniężnych, wywarły zwłaszcza: 1) reforma systemu walutowego przeprowadzona w 1950 r., 2) reforma systemu finansowania przedsiębiorstw i budżetu dokonana w latach 1950 - 1951 oraz 3) kompleksowe zmiany w systemie ekonomiczno-finansowym jednostek gospodarki uspołecznionej przeprowadzone w 1971 r.

Reforma systemu walutowego z 1950 r. pozbawiła ludność części zasobów pieniężnych o charakterze transakcyjnym. Świadczy o tym szybka odbudowa zasobów gotówkowych ludności. W ciągu zaledwie dwóch miesięcy zapasy te prawie się podwoiły, wzrastając z 2070 mln do 3,9 mld zł⁵¹. Bezpośrednim efektem wspomnianej reformy systemu finansowego przedsiębiorstw i budżetu był bardzo duży, największy do końca lat sześćdziesiątych, względny przyrost zasobów pieniężnych budżetu (tab. 5). Jest to niezwykle charakterystyczne, ponieważ jeszcze w 1945 i 1946 r. budżet państwa był zadłużony w Narodowym Banku Polskim⁵². Następnym efektem reformy był także największy (w całym badanym okresie) względny spadek zasobów pieniężnych przedsiębiorstw na rachunkach rozliczeniowych i bieżących (tab. 5).

Wprowadzając kompleksowe zmiany w systemie finansowym w 1971 r. zmieniano nie tylko zasady finansowania inwestycji we wszystkich jednostkach gospodarki uspołecznionej i zasady gospodarki finansowej w przedsiębiorstwach państwowych, ale także zmieniono ceny zbytu artykułów zaopatrzeniowych i inwestycyjnych. Ponadto podwyższono dolną granicę wartości (z 3 na 10 tys. zł) środków pracy oraz innych przedmiotów i urządzeń trwałego użytkowania zaliczanych do środków trwałych. Na skutek zmian cen artykułów zaopatrzeniowych i inwestycyjnych kredyty obrotowe dla przedsiębiorstw uspołeczniionych zwiększyły się o 15 mld zł i o taką sumę zmniejszyły się wkłady na rachunkach specjalnych, natomiast do budżetu odprowadzono nadwyżki funduszków własnych w wysokości przekraczającej 30 mld zł. Jeszcze większe zmiany wywołało wprowadzenie nowych zasad finansowania inwestycji. Nastąpiło zwiększenie kredytów inwestycyjnych o 81 mld zł i zwiększenie stanu scentralizowanego rachunku (z tytułu nadwyżek środków i funduszków inwestycyjnych) o 110 mld zł, a zmniejszenie stanu rachunku środków i funduszków na inwestycje i kapitalne remonty o 32 mld zł⁵³.

Dość znaczny wpływ na zmiany zasobów pieniężnych wywarły tzw. regulacje cen (zwłaszcza w 1953 r.) oraz wyższe ceny zaopatrzeniowych (zwłaszcza w 1960 i 1971 r.) i cen detalicznych, będące faktycznie środkiem przywracania równowagi rynkowej w przypadku, gdy popyt pieniężny przewyższał istniejącą podaż. Wyższe ceny detalicznych na arty-

⁵¹ M. Kucharski, W. Pruss, op. cit., s. 76 oraz tab. 5.

⁵² Na koniec 1945 r. dług państwa wynosił 637 mln zł, a na koniec 1946 r. 630 mln zł (Rocznik Statystyczny Finansów 1945 - 1967 s. 232),

⁵³ Rocznik Statystyczny Finansów 1973, s. 199 - 202.

kuły konsumpcyjne uzewnętrzniły się w znacznym spadku siły nabywczej złotego⁵⁴, ale jednocześnie powodowały przyrost zasobów pieniężnych⁵⁵, zmianę struktury przyrostu całości obiegu pieniężnego, powodując w największej mierze przyrost zasobów pieniężnych budżetu⁵⁶.

Nie bez znacznego wpływu są zmiany w tempie wzrostu dochodu narodowego wytworzonego (tab. 6-8) oraz struktura dochodu narodowego podzielonego⁵⁷. Oba te czynniki wpływają przede wszystkim na kształtowanie się zasobów pieniężnych ludności, a zwłaszcza tych zasobów, które zostają zachowane w formie oszczędności⁵⁸. Natomiast całość zasobów pieniężnych ludności jest głównie pochodną zmian dochodu i cen. Nie można jednak ściśle określić wpływu każdego z tych głównych determinantów, ponieważ dodatkowym, bardzo ważnym czynnikiem jest odpowiednia struktura podaży dóbr konsumpcyjnych.

⁵⁴ Według obliczeń własnych na podstawie danych zamieszczonych w Roczniku Statystycznym (1973, s. 394, tab. 6 (509)) siła nabywczą złotego mierzona cenami detalicznymi towarów i usług kształtowała się następująco:

1950 r. — 100; (1951 r. — 92,5; 1952 r. — 80,9; 1953 r. — 56,6; 1954 r. — 59,7; 1955 r. — 61,1; 1956 r. — 61,7; 1957 r. — 57,1; 1958 r. — 56,6; 1959 r. — 55,4; 1960 r. — 54,4; 1961 r. — 54,0; 1962 r. — 52,7; 1963 r. — 52,2; 1964 r. — 51,6; 1965 r. — 51,2; 1966 r. — 55,0; 1967 r. — 49,8; 1968 r. — 49,0; 1969 r. — 48,4; 1970 r. — 47,9; 1971 r. — 47,7; 1972 r. — 47,7.

Większe wahania wykazywała siła nabywczą złotego w latach 1945-1949. Przy przyjęciu 1947 r. za 100 siła nabywczą złotego na wolnym rynku w Warszawie kształtowała się następująco:

	1945	1946	1947	1948	1949
Według wskaźnika GUS	—	128,0	100	96,8	97,8
Według wskaźnika Instytutu Gospodarki Narodowej	174,5	145,1	100	96,9	—

(W. Hagemeyer, W. Przelaskowski, op. cit, s. 97).

⁵⁵ Na podstawie dostępnych danych nie można ściśle określić tego wpływu.

⁵⁶ Wynika to stąd, że przedsiębiorstwa odprowadzają do budżetu równowartość sumy z tytułu przeszacowań towarów.

⁵⁷ Procentowy udział akumulacji w dochodzie narodowym podzielonym (ceny stałe 1971 r.) wynosił:

1947 r. — 15,7; 1948 r. — 15,8; 1949 r. — 15,8; 1950 r. — 21,0; 1951 r. — 20,5; 1952 r. — 22,0; 1953 r. — 28,1; 1954 r. — 23,3; 1955 r. — 22,5; 1956 r. — 20,6; 1957 r. — 22,6; 1958 r. — 22,7; 1959 r. — 23,2; 1960 r. — 24,2; 1961 r. — 25,2; 1962 r. — 24,1; 1963 r. — 25,4; 1964 r. — 25,4; 1965 r. — 26,8; 1966 r. — 27,7; 1967 r. — 27,1; 1968 r. — 28,5; 1969 r. — 27,3; 1970 r. — 27,9; 1971 r. — 29,3; 1972 r. — 31,6.

(Statystyka Polski, Dochód Narodowy 1973, Warszawa 1973, s. 7, tabl. 7).

⁵⁸ Oszczędności mogą występować zarówno w formie gotówkowej, jak i bezgotówkowej. Trudno jest ustalić ich faktyczną wysokość. W przybliżeniu można je określić, wymaga to jednak zbadania struktury podaży dóbr spożycia.

Tabela 6

Porównanie przyrostów dochodu narodowego wytworzonego z przyrostami zasobów pieniężnych oraz zapasów i rezerw w Polsce w latach 1950 - 1972 (w mld zł)

Stan na 31 XII	Dochód narodowy wytwor- zony wg cen bie- żących	Zasoby pieniężne gospodarki uspołecznionej			Zasoby pieniężne ludności	Zasoby pieniężne ogółem	Zapasy i rezerwy
		razem	w tym budżet	w tym rachunki rozlicze- niowe i bie- żące przed- siębiorstw			
1950	—	—	—	—	—	—	—
1951	—	10,2	7,6	-1,5	1,1	11,3	9,3
1952	—	9,6	7,6	0,4	0,7	10,3	10,3
1953	—	13,0	6,1	2,3	2,4	15,4	17,6
1954	—	2,1	-0,9	1,2	1,9	4,0	10,4
1955	24,1	-1,8	-2,3	0,8	2,0	0,2	11,5
1956	43,1	6,4	2,0	0,6	6,8	13,2	7,5
1957	44,7	12,9	1,8	4,5	5,7	18,6	21,9
1958	19,9	9,2	-2,8	3,4	5,0	14,2	20,8
1959	24,5	10,8	0,3	-0,8	4,9	15,7	15,6
1960	29,7	18,3	9,4	2,5	7,4	25,7	19,0
1961	35,2	7,9	-1,7	-1,2	7,0	14,9	21,1
1962	15,4	6,8	2,8	-0,8	8,4	15,2	22,1
1963	34,0	35,6	7,2	-0,2	9,6	45,2	22,4
1964	36,9	10,0	20,4	1,4	11,2	21,2	26,5
1965	34,3	15,8	1,8	4,9	11,8	27,6	31,5
1966	35,9	26,7	-11,8	9,2	17,3	44,0	40,4
1967	38,4	30,2	5,2	3,5	17,4	47,6	26,6
1968	63,2	36,1	4,9	10,9	17,0	53,1	30,6
1969	27,3	73,4	24,7	6,5	17,3	90,7	33,7
1970	53,1	74,4	60,2	2,3	11,9	86,3	41,0
1971	105,8	237,0	89,0	7,9	26,9	263,9	52,4
1972	92,1	-39,9	15,7	13,5	41,9	2,0	46,6

Źródło: Obliczono na podstawie danych ujętych w tabeli 2 oraz danych ujętych w Roczniku Statystycznym 1956, s. 293, tab. 3 (282) i tab. 4 (283); 1957, s. 56, tab. 3 (49); 1960, s. 65, tab. 3 (82); 1965, s. 70, tab. 2 (86); 1971, s. 128, tab. 8 (111); 1973, s. 124, tab. 5 (96); w Roczniku Statystycznym Finansów 1945-1967, s. 8, tab. 1; s. 1, tab. 3 i s. 13, tab. 6; 1973, s. 6, tab. 1, s. 9, tab. 5 i s. 10, tab. 6.

Warto przy tym nadmienić, że jeżeli struktura podaży odpowiada strukturze popytu pieniężnego, wówczas każda wysokość zasobów pieniężnych ludności jest obojętna dla zachowania równowagi finansowej całego układu gospodarczego. W takich okolicznościach zasoby te (poza częścią o charakterze transakcyjnym) oznaczają część dochodu narodowego trzymaną dobrowolnie w pieniądzu. Z punktu widzenia ludności stanowią one zasoby nieczynne, natomiast z punktu widzenia całej gospodarki są one źródłem finansowania inwestycji i mogą być w pełni wykorzystane do sfinansowania wzrostu gospodarczego bez wywierania presji

Tabela 7

Tempo wzrostu dochodu narodowego wytworzonego oraz zasobów pieniężnych w Polsce w latach 1950-1972

Stan na 31 XII	Dochód narodowy wytworzony	Zasoby pieniężne gospodarki uspołecznionej			Zasoby pieniężne ludności	Zasoby pieniężne ogółem
		razem	w tym: budżet	w tym: rachunki rozlicz. i bieżące przedsiębiorstw		
1950	.	—	—	—	—	—
1951	.	43,9	88,6	-20,9	26,8	41,3
1952	.	29,9	43,9	6,8	13,5	27,6
1953	.	33,8	24,5	36,5	40,7	32,3
1954	—	3,8	-3,2	13,9	22,8	6,3
1955	7,1	-4,9	-9,8	7,2	19,6	0,3
1956	20,1	11,6	7,2	5,6	55,7	18,1
1957	17,4	35,1	6,0	40,1	30,0	23,1
1958	6,6	12,3	-8,9	27,1	20,2	14,3
1959	7,6	12,9	1,0	-4,2	16,5	13,8
1960	8,6	7,9	39,1	24,5	21,3	19,9
1961	9,4	6,9	-4,4	-5,3	16,7	9,5
1962	3,7	5,6	7,6	-3,6	17,1	31,9
1963	7,9	27,9	18,2	-1,0	14,9	24,5
1964	8,0	6,1	43,6	6,8	16,7	9,2
1965	6,9	9,1	-2,7	22,3	15,1	10,9
1966	6,7	14,1	-18,1	34,2	19,2	15,8
1967	6,8	14,0	9,7	9,7	16,1	14,7
1968	10,4	14,7	8,3	27,5	13,6	14,3
1969	4,1	25,8	38,7	13,2	12,2	21,4
1970	7,6	20,9	68,1	4,0	7,5	16,7
1971	14,1	55,1	59,0	13,3	15,7	43,9
1972	10,8	-6,0	7,0	20,0	21,2	0,2

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ujętych w tab. 4, 5, 6.

inflacyjnej. Występuje też wtedy faktyczny spadek dochodowej szybkości obiegu pieniężnego, która oznacza odwrotność współczynnika określającego odpowiednią część dochodu narodowego, utrzymanego w postaci zasobów pieniężnych.

Jeżeli natomiast struktura podaży nie odpowiada strukturze popytu pieniężnego, wówczas część zasobów pieniężnych tworzona jest w sposób niejako przymusowy. Są one w większym stopniu następstwem nominalnego niż realnego wzrostu dochodu narodowego⁵⁹, a więc także i zmian cen stosowanych jako środek przywracania równowagi rynkowej. Z wyko-

⁵⁹ Tego rodzaju wniosek nasuwa także porównanie dynamiki realnego dochodu narodowego z dynamiką zasobów pieniężnych.

Tabela 8

Zależności między przyrostami dochodu narodowego wytworzonego zasobów pieniężnych oraz zapasów i rezerw w Polsce w latach 1950-1972

Stan na 31 XII	Δ zasobów pieniężnych gosp. uspoł.	Δ zasobów pieniężnych ludności	Δ zasobów pieniężnych ogółem	Δ zasobów pieniężnych ogółem	Δ zasobów pieniężnych ludności	Δ zapasów pieniężnych i rezerw
	Δ dochodu narod. wytw.	Δ dochodu narod. wytw.	Δ dochodu narod. wytw.	Δ zapasów i rezerw	Δ zapasów i rezerw	Δ dochodu narod. wytw.
1955	-0,075	0,083	0,008	0,017	0,173	0,477
1956	0,148	0,158	0,306	1,760	0,906	0,174
1957	0,288	0,128	0,416	0,849	0,260	0,490
1958	0,462	0,252	0,714	0,682	0,240	1,045
1959	0,441	0,200	0,641	1,006	0,314	0,636
1960	0,616	0,249	0,865	1,353	0,389	0,639
1961	0,224	0,199	0,423	0,706	0,331	0,598
1962	0,441	0,546	0,987	0,688	0,380	1,435
1963	1,047	0,282	1,329	2,018	0,428	0,659
1964	0,271	0,276	0,547	0,800	0,422	0,718
1965	0,461	0,344	0,805	0,876	0,374	0,918
1966	0,743	0,482	1,225	1,088	0,428	1,125
1967	0,786	0,453	1,239	1,789	0,654	0,693
1968	0,571	0,269	0,840	1,735	0,555	0,484
1969	2,688	0,634	3,322	2,691	0,513	1,234
1970	1,401	0,224	1,625	2,105	0,290	0,791
1971	2,240	0,254	2,494	5,036	0,513	0,401
1972	-0,433	0,455	0,022	0,043	0,899	0,506

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ujętych w tab. 6.

rzystywaniem takich zasobów na cele wzrostu gospodarczego wiążą się zjawiska inflacyjne. Można więc powiedzieć, że pieniądź może przenosić trudności w sposób wtórny, zwłaszcza że nieczynne zasoby pieniężne ludności mogą przekształcać się pod wpływem czynników pozaekonomicznych w zasoby czynne.

Nie udało się natomiast zaobserwować wyraźnej zbieżności tempa i kierunku zmian między kształtowaniem się dochodu narodowego a kształtowaniem się zasobów pieniężnych gospodarki społecznej (tab. 2, 5, 6 - 8). Dochód nie jest tutaj czynnikiem bezpośrednio oddziałującym. Wynika to zapewne stąd, że zasoby pieniężne gospodarki społecznej, zwłaszcza ogniw zdecentralizowanych są w głównej mierze zasobami transakcyjnymi⁶⁰. Są one przede wszystkim pochodną obrotów i cen, określonego systemu finansowego i rozliczeń (także rozliczeń międzynarodowych), ale również są one skutkiem przyjętych rozwiązań tech-

⁶⁰ Nie wszystkie zasoby pieniężne ogniw zdecentralizowanych są zasobami czynnymi. Np. nie są nimi zablokowane na rachunkach bankowych fundusze własne przedsiębiorstw, które wynosiły w 1958 r.-2143 mln zł, w 1959 r.-615, w 1960 r.-194, w 1963 r.-17 590 mln zł (Rocznik Statystyczny Finansów 1945 - 1967, s. 232 - 233).

nicznych, a [mianowicie metody powiązań między scentralizowanymi i zdecentralizowanymi ogniwami systemu finansowego państwa. Zdarza się również ekonomicznie nie uzasadniony wzrost zasobów pieniężnych. Emisja pieniądza jest zasadniczo dostosowywana do potrzeb wynikających z realizacji zadań planowych. Zadania te nie zawsze są wykonywane zgodnie z zasadami racjonalnego gospodarowania, nie zawsze też realizacja zadań planowych znajduje akceptację na rynku konsumenta. Konsekwencją tego może być, i jest niejednokrotnie, nie uzasadniony wzrost zasobów pieniądza (i to nie tylko podmiotów gospodarki społecznej ale także ludności), wpływający w sposób wtórny na brak równowagi rynkowej, a także na zamrożenie pieniądza w zasobach przedsiębiorstw.

W najbardziej jaskrawy sposób brak zbieżności, tempa i kierunku zmian między kształtowaniem się dochodu narodowego a kształtowaniem się zasobów pieniężnych wykazują zasoby pieniężne budżetu (tab. 6 - 7). Wynika to z trzech głównych przyczyn, a mianowicie: 1) Budżet państwa skupia wpływy pochodzące z wpłat przedsiębiorstw z tytułu przeprowadzonych regulacji cen zarówno artykułów zaopatrzeniowych, jak konsumpcyjnych. Przyrost zasobów pieniężnych wywołany nakazaną wyższą cen znajduje natychmiastowe odbicie w zasobach pieniężnych budżetu. 2) Wszelkie zmiany w systemie finansowym przedsiębiorstw i finansowania inwestycji znajdują również natychmiastowe odbicie w zasobach budżetu (zachodzi to w sposób widoczny w chwili dokonanej zmiany metody finansowania). 3) Zaciągane lub udzielane pożyczki zagraniczne oraz wyniki i technika rozliczeń wymiany międzynarodowej⁶¹ wpływają bezpośrednio lub pośrednio na zasoby budżetu. Można więc powiedzieć, że zasoby pieniężne budżetu wyznacza całokształt czynników wpływających na kształtowanie równowagi wewnętrznej i zewnętrznej gospodarki, jak i zmiany systemu finansowego.

CHARACTERISTICS OF THE MONETARY SYSTEM AND CIRCULATION OF CURRENCY DURING THE 30 YEARS OF THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC

Summary

The author examines the problems connected with the emergence of the monetary system *in* the Polish People's Republic and the specific features of the system and concludes that monetary reserves of national currencies are determined by endogenic factors.

⁶¹ I tak np. wpłaty NBP do budżetu państwa z tytułu różnic między kursem podstawowym a przeliczeniowym w rozliczeniach za tranzyt kolejowy wynosiły w mln zł: 1960 r. — 5227; 1961 r. — 10 906, 1962 r. — 199, Rocznik Statystyczny Finansów 1945 - 1967, Warszawa 1968, s. 57 tabl. 22 (45).